

Jarosław Poliszczuk*

Zakład Ukrainistyki Instytutu Filologii Rosyjskiej i Ukraińskiej
Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu

O męskości patriarchalnej i nowoczesnej

[rec. Mateusz Świetlicki, *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami?*

Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana,

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, ss. 178]

Streszczenie:

Autor analizuje monografię Mateusza Świetlickiego pt. *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana* (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016). Badacz, mając świadomość wysokiej rangi, jaką zajmują teksty Serhija Żadana na Ukrainie (ale i w całej Europie), podkreśla, że analizowana przez niego książka zdecydowanie warta jest uwagi. Przede wszystkim dlatego, że na Ukrainie dopiero niedawno ukazała się pierwsza monografia o twórczości Żadana autorstwa wybitnego krytyka i eseisty Iwana Dziuby (2017). Natomiast książka recenzowana stała się pierwszą pozycją wydawniczą poświęconą pisarstwu Żadana za granicą.

Słowa-klucze: Serhij Żadan, literatura ukraińska, męskość

* Jarosław Poliszczuk – prof. dr hab., obecnie pracownik Zakładu Ukrainistyki Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz profesor Kijowskiego Uniwersytetu Międzynarodowego. Ostatnio opublikował monografię *Reaktywność literatury (Реактивність літератури, Київ 2016)*. W Polsce ukazała się książka *Ukraińskie rozstaje* (Białystok 2015). Autor tłumaczeń z polskiego, m. in. tekstów Aleksandra Fiuta, Zuzanny Ginczanki. yaropk@gmail.com

Patriarchal and Modern Masculinity

Summary:

The paper analyzes Mateusz Świetlicki's monograph study *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana* (*When Do Boys Become Men? Masculinity as a Project in Serhij Żadan's Prose*). Bearing in mind the importance of Serhij Żadan in Ukraine (and in Europe), the author of the paper points to the fact that Świetlicki's book is the first non-Ukrainian monograph study dedicated to this prose (the first Ukrainian study, by Ivan Dziuba was published in 2017).

Key words: Serhij Żadan, Ukrainian literature, masculinity

Twórczość Serhija Żadana należy do nowej fali we współczesnej literaturze ukraińskiej. Obecnie jest to autor dobrze znany i rozpoznawany, zarówno w swoim kraju, jak i za granicą. Jego utwory były wielokrotnie tłumaczone. Prawie wszystkie książki Żadana dostępne także polskiemu czytelnikowi, a to z kolei zasługa wydawnictwa „Czarne”, które bacznie obserwuje interesujące nowinki w życiu literackim na Wschodzie. Żadan został uhonorowany prestiżowymi nagrodami o randze międzynarodowej, co dobitnie świadczy o jego autorytecie we współczesnym życiu literackim. Wystarczy wspomnieć przyznane mu nagrody „Mosty Berlina”, imienia Josepha Conrada czy bardzo zaszczytne wyróżnienie, jakim jest Nagroda Europy Środkowej Angelus we Wrocławiu (2015).

Wyjątkowa pozycja pisarza w literaturze bez wątpienia zasługuje na bardziej szczegółową uwagę ze strony krytyków i badaczy. We wczesnej twórczości, wtedy głównie jako poeta (w tej postaci występuje nadal, choć ostatnie lata zdecydowanie zdominowały gatunki prozatorskie) Serhij Żadan pomyślnie przyswajał sobie lekcje awangardy po to, by znaleźć własną drogę artystyczną. Fascynował się również niegdyś popularnym na Ukrainie prądem myśli politycznej, którą stanowi anarchizm. Ostatnio pisarz jest mocno zaangażowany jako działacz społeczny, czemu trudno się dziwić, jeżeli wziąć pod uwagę, że pochodzi z Donbasu

i wciąż zamieszkuje w Charkowie, to jest na wschodnich obrzeżach państwa ukraińskiego. W powieściach i opowiadaniach, ogłaszanych od początku XXI wieku, Żadanowi udało się połączyć w sposób naturalny tradycje ukraińskiej awangardy oraz alternatywnej myśli politycznej z elementami kultury punk. A jego bohaterowie są pełnowartościowymi reprezentantami postsowieckiego Wschodu – industrialnych miast, niegdyś potężnych, ale ostatnio objętych upadkiem i desperacją.

Autor książki pt. *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami*, Mateusz Świetlicki skupia się na analizie utworów prozatorskich Żadana pod względem reprezentacji w nich relacji płci i pewnych kształtów męskości. Komentując wybór tematu rozprawy we wstępie monografii, nadmienia, że wybór ów został dokonany pod wpływem dwóch czynników. Po pierwsze, dlatego, że ukraiński pisarz jest dobrze znany polskim czytelnikom, co ułatwia badaczowi sprawę uwypuklenia w jego tekstach imagologii maskulinistycznej. Po drugie, chodzi o to, że Żadan może być uznany za właściwego rzecznika swego pokolenia, przy czym nie tylko w kulturze ukraińskiej, lecz także w szerszym zakresie – w Europie Środkowo-Wschodniej. A jest to pokolenie o osobnej roli i funkcji – urodzone w okresie upadku cywilizacji sowieckiej, dorastające na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, w warunkach kompletnej desperacji i chaosu panujących w ówczesnym społeczeństwie, natomiast poszukujące własnej tożsamości w czasie powstania na ruinach cywilizacji komunistycznej nowego samodzielnego państwa z ukierunkowaniem na wolny rynek i kulturę masową. Utwory Serhija Żadana, jak pokazuje autor rozprawy, dobrze nadają się do tego, ażeby na ich przykładzie wyeksponować postępowe zmiany w samoidentyfikacji społeczeństwa, przede wszystkim młodzieży – odważnie (i nierzadko natrętnie, warto powiedzieć) walczącej o prawo do samorealizacji w nieprzyjaznych warunkach bezrobocia, upadku i beznadziei wobec przyszłości.

Fakt trwającej aktualnie na Wschodzie Ukrainy wojny udowadnia, że świat po raz kolejny znalazł się na krawędzi katastrofy. To znaczy, że doświadczenie kryzysu z przełomu lat 80-90. minionego stulecia za wcześnie zapominać. Podjęte w książce Mateusza Świetlickiego zagadnienie literackiego odwzorowania męskości nie traci na aktualności, a wręcz odwrotnie, powstaje w nowym świetle wobec zaistniałej sytuacji.

Jak słusznie spostrzega autor, Żadan odzwierciedla sytuację przełomową, kiedy sowiecki kult męskości i przemocy już traci swoją funkcjonalność, natomiast inne, alternatywne wobec niego kultury są dopiero nieśmiało wprowadzane, przede wszystkim w kulturze młodzieżowej. To dlatego bohaterowie opowiadań i powieści pisarza *Big Mac*, *Depeshe Mode*, *Anarchy in the UKR*, *Woroszyłowgrad*, *Mezopotamia* tak stanowczo bronią swego prawa do rewitalizacji męskości w nowych czasach – bardzo im zależy bowiem na tym, jak są postrzegani w społeczeństwie w ogóle i w kręgu osób zaprzyjaźnionych zwłaszcza.

W zaprezentowaniu przez Serhija Żadana pewnych wizerunków męskości i kobiecości autor dostrzega wpływ społecznych stereotypów. W podsumowaniu pracy konstatuje go w następującym zdaniu: „W swej prozie Żadan portretuje niepodległą Ukrainę i pokazuje społeczeństwo, w którym długotrwała totalitaryzacja i będąca jej wynikiem trauma sprawiły, że kobiety postrzegane są przez mężczyzn w sposób mizoginiczny. Młodzi bohaterowie (...), choć starają się zbuntować przeciw skolonizowanemu przez reżim sowiecki pokoleniu swych ojców, nieustannie borykają się z głęboko zakorzenioną w rodzimej kulturze mizoginią, która uniemożliwia im tworzenie zdrowych związków partnerskich i przepracowanie posttotalitarnej traumy. Stąd będące ich udziałem relacje z kobietami oparte są najczęściej jedynie na powierzchownej fizyczności...” (s. 145-146). Co prawda, autor zastrzega, że z czasem pisarz charkowski odzwierciedla pewne zmiany zachodzące w relacjach mężczyzn i kobiet, które mogą się opierać również na stosunkach partnerskich.

Maskulinistyczna opcja badawcza, zasadnicza dla książki pt. *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami*, okazuje się wręcz adekwatną i skuteczną. Pozwala ona na interpretowanie takich aspektów twórczości Serhija Żadana, które dotychczas nie były zauważone bądź nie zostały akcentowane przez innych krytyków, mimo że dzieła autora *Mezopotamii* należą do ulubionych lektur wielu czytelników w kraju i za granicą. We wstępie omawianej książki autor rzetelnie obserwuje liczne pozycje wydawnicze traktujące utwory Żadana w rozmaitych ujęciach, uwzględniając zarówno mocne stanowisko pisarza we współczesnej literaturze ukraińskiej, jak i miejsce jego prozy artystycznej w ukraińskim dyskursie naukowo-badawczym. W rozdziale pierwszym rozprawy zaprezentowane

zostały najważniejsze nurty badań maskulinistycznych na świecie. Autor pokazuje, jak kształtowała się metoda badawcza w pracach socjologów, antropologów, psychologów. Dobrze, że w drugiej części tego rozdziału został omówiony stan badań nad męskością we współczesnej Polsce, Rosji i na Ukrainie, ponieważ dyskurs maskulinistyczny w owych krajach bardzo się różni od wzorcowych dla tej metody Stanów Zjednoczonych czy państw Europy Zachodniej. Co się tyczy Ukrainy, to sprawa wygląda na skomplikowaną między innymi dlatego, że dotychczas są obecne w badaniach naukowych stereotypy kolonialne: na przykład, we wnioskach publikowanych przez charkowskie centrum badań genderowych z S. Żerebkinem na czele.

Za tron całej rozprawy należy uznać jej drugi rozdział, zatytułowany „*Mężnych mężczyzn czeka długie życie... Transformacja ukraińskiej męskości hegemonalnej w prozie Serhija Żadana*”. Autor słusznie zarysowuje w tej części książki społeczne i kulturowe tło pisarstwa Żadana, wyjaśniając zasady polityki płci i role płciowe w ZSRR, a także kreowanie wzorców męskości w okresie niepodległej Ukrainy. W kolejnych trzech podrozdziałach omawia się: 1) bunt dorastania (na przykładzie powieści *Depeche Mode, Anarchy in the UKR, Woroszyłowgrad*); 2) kwestia przemocy; 3) homofobia w ujęciu Ukraińców. Kolejność tych części rozprawy odzwierciedla również stopniowe zaangażowanie Serhija Żadana w kwestie genderowe, niezbyt często dostrzegane w jego wczesnych utworach. Znajdujemy tutaj wiele trafnych spostrzeżeń, podziwiamy fachowość w interpretowaniu tekstów literackich, ale najważniejsze – to przekonujemy się, że teoria maskulinizmu rzeczywiście spowodowała nowe, interesujące spojrzenie na relacje bohaterów powieści i opowiadań ukraińskiego pisarza. Imponującym jest samo podejście badawcze traktujące przedmiot rozprawy nie jako stałą konstelację, lecz w jego dynamice rozwojowej, we właściwej ewolucji. Tak więc zdobywanie męskości jest postrzegane przez autora jako projekt otwarty w dziełach Serhija Żadana, względnie młodego pisarza o niebagatelnym, jeszcze niezrealizowanym w pełni potencjałem twórczym. Toteż słusznie Mateusz Świetlicki wnioskuje, iż przedmiotem jego uwagi badawczej nie jest konstatacja stanu rzeczy, tylko obserwacja pewnego procesu w rozwoju. Badacz śledzi zatem rozmaite doświadczenia męskości w powieściach charkowskiego prozaika.

W kolejnym, trzecim rozdziale omawianej książki scharakteryzowano obrazy kobiet występujące w utworach pisarza z Charkowa, a także naszkicowano pewne typy, co adekwatnie oddają preferencje i fobie autora *Mezopotamii* – matki, podlotki, prostytutki, lesbijki. Zabieg ten o tyle interesujący, o ile jest w stanie wyeksponować „ciemną stronę” męskości, projektowaną przez bohaterów Serhija Żadana na słabą płęć. W ten sposób udaje się autorowi pokazać wieloznaczność sytuacji genderowej na Ukrainie: z jednej strony osiągniętej w ostatnich latach właściwy przełom, lecz z innej strony nadal praktykującej bardzo konserwatywne zachowanie mężczyzn i mocne zatrzymanie się przy zużytych stereotypach dotyczących ról płci. Żadanowe bohaterki dobrze odzwierciedlają niedoskonały, na swój sposób okaleczony, świat wewnętrzny wielu postaci pisarza, uwypuklają przeżyte przez nich traumy wychowania. Jak trafnie zauważa Mateusz Świetlicki, takie traumy mają podwójne podłoże, posttotalitarne i globalizacyjne.

Lektura recenzowanej książki skłania ku zastanowieniu się nad złożoną sytuacją genderową po upadku reżimu totalitarnego na Wschodzie Europy. Być może autor nie zawsze dostrzega, że bohaterowie Serhija Żadana są traktowani przez pisarza z dystansem, toteż sprzeczne mogą się wydawać próby utożsamienia ich wypowiedzi z opiniami autorskimi. Rzeczywiście, miasta ukraińskiego Wschodu, opisywane przez Żadana, to specyficzne enklawy traumatycznej pamięci. Przeżyły one depresję w związku z upadkiem ZSRR, a obecnie skupiły się na lokalnych problemach i przeżyciach, dbając przede wszystkim o zaspokojenie potrzeb codzienności. Pamięć kulturowa mieszkańców takich enklaw jest płytka i uboga. Szczytowe inspiracje niewątpliwie kojarzą się z sowiecką rzeczywistością, względnie stabilną, nawet jeśli zupełnie surową i niewyraźną. Właśnie dlatego ulega ona idealizacji w charakterystycznej dla bohaterów pisarza wizji przeszłości. Taka wizja kreślona przez Żadana w sposób kontrowersyjny i czasami szokujący, jak np. w niedawno ogłoszonej powieści *Internat* (ona nie została omówiona w książce, ponieważ opublikowana została dopiero po złożeniu pracy do druku), gdzie są obecne przerażające realia wojny w Donbasie.

Nie ulega wątpliwości złożoność samego przedmiotu rozważań Mateusza Świetlickiego. Mimo to zostaje on zaprezentowany na łamach tej

książki w sposób klarowny i przekonujący. Autor wykazał pewną konsekwentność w posługiwaniu się wybranym przez niego językiem metodologicznym, trafnie unikając przy tym metodologicznego doktrynerstwa. Wyłapuje w utworach *Żadana* inne, poprzednio pominięte, akcenty, nader ważne dla zrozumienia istoty transformacji ustrojowej dokonującej się na Ukrainie w ostatnich latach. Czasem ma się wrażenie bagatelizowania kwestii artystycznej w omawianiu powieści i opowiadań pisarza, mechanicznego aplikowania metody do analizowanych utworów. Ale grzech ten chyba należy traktować jako nieuchronny skutek metody badawczej preferującej role płciowe i postawy maskulinistyczne, a nie zalety artystyczne badanych utworów.

Reasumując należy stwierdzić, że książki Mateusza Świetlickiego zatytułowana *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana* jest cenną i pożyteczną lekturą dla każdego, kogo interesuje literatura piękna i kto poszukuje w niej aktualnych relacji społecznych. Na Ukrainie dopiero niedawno ukazała się pierwsza monografia o twórczości Serhija Żadana autorstwa wybitnego krytyka i eseisty Iwana Dziuby (2017). Natomiast książka recenzowana stała się pierwszą pozycją wydawniczą poświęconą pisarstwu *Żadana* za granicą, czego warto pogratulować autorowi.

Bibliografia

Świetlicki Mateusz, *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana*, Wrocław 2016